

ЛІНА МАЛИШ,

доктор соціологічних наук, доцент кафедри соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія» (04070, Київ, вул. Волоська, 8/5)

LINA MALYSH,

Doctor of Sciences in Sociology, Associate Professor at the Department of Sociology, National University of "Kyiv Mohyla Academy" (8/5, Voloska St., Kyiv, 04070)

malysh.lina@ukma.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-3155-3209>

Три покоління українців у стратифікаційних ієрархіях: порівняльна перспектива

Соціальні зміни, перетворюючи суспільство на природну соціологічну лабораторію, провокують активну дослідницьку рефлексію щодо їхніх причин, особливостей перебігу та наслідків. Провідним напрямом таких студій є вивчення життєвих шляхів представників різних поколінь, які розгортаються у відмінних соціокультурних контекстах. Відображення у стратифікаційних профілях індивідів трансформацій, спричинених утворенням, розвитком, а згодом розпадом СРСР, також неодноразово потрапляло у фокус уваги вчених.

Одна з перших ґрунтовних розвідок позицій представників різних поколінь у стратифікованому просторі належить Фрідріху Філіппову [Філіппов, 1989]. На висвітлення рухливості молоді був націлений порівняльний науковий проєкт «Шляхи покоління», реалізований під керівництвом Мікка Тітми. Згодом його дані утворили одне із джерел інформації ще одного масштабного дослідження — «Міжпоколінна соціальна мобільність від ХХ сторіччя до ХХІ: чотири генерації російської історії» [Семенова, Черныш, Ваньке, 2017]. Нове покоління «Міленіалів» (покоління Y) описане Вадимом Радаєвим [Радаев, 2019].

Окремий напрям студій становлять спроби виокремлення поколінь як певних спільнот, презентовані у працях Вікторії Семьонової [Семенова, 2001; Семенова, 2003] та Юрія Левади [Левада, 2001]. Зміни у ціннісних орієнтаціях населення після розпаду СРСР також знайшли віддзеркалення в емпіричних дослідженнях [Магун, Руднев, 2012; Магун, Энгватов, 2004].

Наразі суттєвий відтинок часу, що сплинув від набуття Україною незалежності, уможливило окреслення соціального портрета нового покоління її мешканців, життя яких відбувається вже за пострадянської доби. Розуміння цінностей, уявлень про сьогодення та майбутнє ровесників державності потребує

Цитування: Малиш, Л. (2021). Три покоління українців у стратифікаційних ієрархіях: порівняльна перспектива. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 21–36. <https://doi.org/10.15407/sociology2021.03.021>

з'ясування їхніх позицій у стратифікованому просторі, вимірювання яких передбачає виконання чотирьох головних методологічних завдань: коректний вибір емпіричних даних про їхні основні характеристики; пошук категорій, у зіставленні з якими з'ясовуватимуться особливості цільової категорії; уможливлення фіксації багатовимірного характеру нерівностей; врахування специфіки взаємозв'язків між окремими формами цих нерівностей у різні моменти часу.

Запропонований у цій статті методологічний підхід, з огляду на наведені міркування, має на меті виявити, які саме та наскільки глибокі соціоструктурні трансформації відбулися за останні тридцять років.

Дані та змінні

З'ясування позицій індивідів у просторі нерівностей і простеження їхніх темпоральних змін потребували залучення широкої бази даних, яка б не лише охоплювала значний період часу, а й включала низку повторюваних у різних хвилях опитувань індикаторів, спроможних зафіксувати місце індивіда в головних структурних ієрархіях. Цим вимогам задовольняли масиви соціологічного моніторингу «Українське суспільство» Інституту соціології НАНУ, з яких, відповідно до мети дослідження, було відібрано реалізовані у 1995–1997 та 2018–2020 роках.

Важливою частиною проектування порівняльного дослідження, поряд із формуванням переліку вживаних у ньому змінних і розробленням алгоритму роботи з одержаними даними, був коректний вибір одиниць аналізу. Передусім було виокремлено категорію ровесників незалежності, яку в контексті подальших зіставлень було позначено як «дітей». Оскільки відповідну підвибірку сформовано з масивів вторинних даних, задля збільшення її обсягу до неї включено індивідів не лише 1991 року народження, а й також 1990 та 1992 років із хвиль моніторингових опитувань за 2018–2020 роки. Таким чином, когорта дітей складалася з молоді віком від 26 до 30 років, дорослішання якої припало на період після розпаду СРСР ($N = 354$).

Визначення поколінних змін у соціальних позиціях здійснювалося шляхом зіставлення когорти дітей із категорією осіб 1965–1967 років народження («батьків»), які потенційно могли б мати власних дітей 1990–1992 років народження, перебуваючи на той час у 23–27-річному віці. При цьому характеристики батьків фіксувалися у двох часових проміжках: 1995–1997 — коли представники когорти батьків досягли 28–32 років («батьки I», $N = 316$); 2018–2020 — коли їм виповнилося 51–55 років («батьки II», $N = 248$). Задля повнішої реалізації евристичного потенціалу порівняльного дослідження було додатково виокремлено ще одну підвибірку, до якої належали ті, хто у 1995–1997 роках був віком 51–55 років, тобто особи 1942–1944 років народження («прабатьки», $N = 265$).

Перелічені вікові категорії назагал відповідали поколінням, зафіксованим у проведених на пострадянському просторі емпіричних розвідках: прабатьки — доперевбудовна генерація, батьки — ранньо-перехідна, діти — пострадянська [Семенова, 2001; Семенова, 2003]. Представники кожної когорти мали особливі

умови формування та вибудовування життєвого шляху, які, своєю чергою, неминуче відбивалися на позиції у просторі нерівностей. У комплексному описі використано три різновиди дизайну дослідження: трендовий, крос-секційний та когортний. Комбінація вказаних типів дослідницьких дизайнів, проілюстрована на рисунку 1, забезпечувала цілісну характеристику позицій представників різних поколінь у соціальному просторі, включно з їхнім часовим виміром і специфікою в певний відтинок часу.

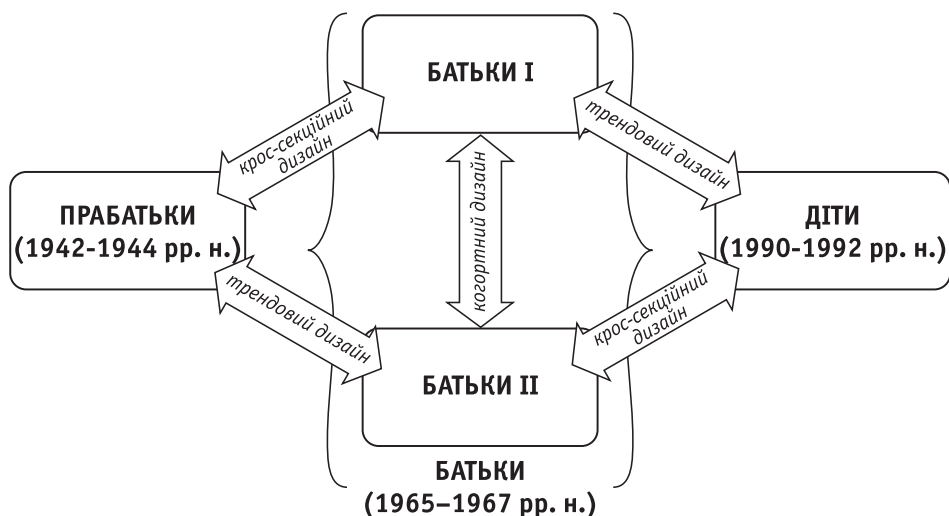

Рис. 1. Загальна схема опису соціальних позицій представників різних поколінь

Інструментарій дослідження структурних змін українського соціуму мав передбачати врахування комплексної природи нерівностей. Водночас доступні для аналізу масиви даних не були призначені для ґрунтовних студій у цьому напрямі, що суттєво обмежувало перелік вживаних змінних. Після опрацювання висновків попередніх розвідок (детальніший огляд підходів до вимірювання стратифікації викладено у: [Малиш, 2019]) було виокремлено три головні групи індикаторів місця індивіда в соціальному просторі, використані надалі.

Перша група, спрямована на визначення *розміщення респондента у соціальному просторі*, включала перелік змінних, подібний до застосованого Мелвіном Л. Коном та його колегами для вимірювання соціально-стратифікаційної позиції [Кон, Сломчинський, Шоенбах, 2007]. Ця остання становила латентну змінну, де вимірами були освіта, дохід і професійний статус індивіда.

Освіта фіксувалася запитанням: «Який найвищий рівень освіти ви здобули?», — віяло відповідей якого було узагальнено до трьох рівнів: низький (неповна та повна середня), середній (середня спеціальна) та високий (вища) освітні рівні (таке групування апробовано у: [Малиш, Виноградов, 2010]).

Доходи респондентів визначалися запитанням: «Який розмір Вашої заробітної платні (стипендії, пенсії) за останній місяць?» Гармонізація значень

змінних для різних років дослідження здійснювалася шляхом розбиття їхніх значень на терцилі, що відповідали високому, середньому та низькому рівням доходу.

Професійний статус у студіях М. Кона вимірювався за шкалами престижу (національними та шкалою Треймана), проте цей показник, як і запитання, на основі яких можна було б вирахувати його значення, у масивах даних були відсутні. Розв'язком цієї проблеми було об'єднання відповідей на запитання: «Назвіть, будь ласка, тип Вашої зайнятості (роботи) в даний час», — за запропонованою Оленою Симончук схемою [Симончук, 2018: с. 247] у чотири категорії — керівників, службовців, власників, робітників. Надалі вони були впорядковані таким чином: високий професійний статус (керівники), середній (службовці та власники) та низький (робітники). Ще дві категорії осіб — безробітні та економічно неактивне населення — розглядалися лише в межах загального опису структури зайнятості поколінь.

Друга група показників мала на меті виявити *сприйняття індивідами своєї позиції у соціальному просторі*. Ключовим індикатором відчуття індивідами власного місця у системі нерівностей було запитання: «Уявіть собі, що на сходинах такої собі «драбинки» розміщені люди з різним становищем у суспільстві: на найнижчій — ті, хто має найнижче становище, а на найвищій — ті, хто має найвище становище. На яку із цих сходинок ви поставили б себе?»; віяло відповідей на нього було трансформовано у три альтернативи: низька позиція (сходинки 1–2), середня позиція (сходинки 3–4) та висока позиція (сходинки 5–7).

Додатково до аналізу було залучено самооцінку індивідами рівня добробуту, яка, однак, у різні роки опитування визначалася різним чином. У масивах 1995–1997 років та 2020-го це зроблено за допомоги запитання: «Оцініть, будь ласка, матеріальний рівень життя Вашої сім'ї», — за 11-бальною шкалою. У 2018–2019 роках респондентів просили: «Визначте матеріальне становище Вашої сім'ї загалом за останні 2–3 місяці», — пропонуючи сім альтернатив відповідей від «часто не маємо грошей та харчів — інколи жебракуємо» до «живемо у повному достатку».

Для того, щоб уможливити порівняння інформації для різних поколінь, обидві змінні було трансформовано таким чином, щоб вони включали три рівні самооцінок добробуту — низьку, високу, середню, після чого дані було об'єднано в одній змінній. Зокрема, для масивів 1995–1997 та 2020 років низькому рівню добробуту відповідали оцінки в діапазоні [0; 3], у середньому вони варіювали в межах [4; 5], а у високому передбачали значення [6; 10]. Для масивів 2018–2019 років рівень добробуту вважався низьким для тих, чиїх доходів вистачало щонайбільше на продукти харчування, середнім — коли їх було достатньо загалом на прожиття, а високим — за умов покриття наявними доходами всіх необхідних витрат, ба й більше.

Третя група ознак вказувала на *легітимність наявних стратифікаційних порядків*, яка операціоналізувалася як міра задоволення індивідів своєю позицією у певній стратифікаційній ієрархії. Перша змінна фіксувала почуття, зумовлені позицією індивідів у соціальному просторі загалом, а друга — оцінку

економічної ситуації у країні, яка опосередковано віддзеркалювала легітимність системи розподілу матеріальних благ.

Перше запитання сформульовано так: «Якою мірою Ви в цілому задоволені своїм становищем у суспільстві на теперішній час?», де 1 — радше не задоволений, 2 — важко сказати, задоволений чи ні, 3 — радше задоволений.

Другим запитанням було: «Як Ви оцінюєте нинішню економічну ситуацію в Україні?», — за 11-бальною шкалою для відповідей. Заради зручності аналізу її також було узагальнено до трьох альтернатив: низька оцінка, якій відповідали значення шкали [0; 3], середня оцінка, яка включала значення [4; 5], та висока оцінка, коли діапазон значень становив [6; 10].

Загалом описаний набір із семи ознак давав змогу описати позиції індивідів у стратифікованому просторі у вимірах їхніх об'єктивних параметрів, суб'єктивного сприйняття й визнання їхньої легітимності, де кожен із показників мав три рівні (висока, середня та низька позиція). При цьому економічна нерівність могла розглядатися крізь призму всіх трьох перелічених вимірів.

Досвід вивчення соціальних змін свідчить, що для цього достатньо порівняти розподіли ознак, які відображають стани, уявлення й оцінки індивідів, які перебувають у фокусі дослідницької уваги. Проте обмеження такого підходу полягає у відсутності змоги врахувати взаємозв'язки між різними формами нерівностей, передусім міру узгодженості позицій у різних стратифікаційних ієрархіях та її темпоральну стабільність. Для її характеристики Герхард Ленські у 1954-му ввів у соціологічний обіг термін «статусна кристалізація» (status crystallization) [Lanski, 1954].

Узагальнюючи висновки емпіричних студій статусної кристалізації, вітчизняна соціологиня Анжела Патракова констатувала її підвищення у транзитивних суспільствах, проте ці результати не відтворилися для України [Патракова, 2006]. Наразі з'ясування міри статусної кристалізації не втратило своєї актуальності. Для її визначення було створено три типології.

Перша слугувала для класифікації індивідів за їхньою *узагальненою об'єктивною позицією* у соціальному просторі. Її структурними елементами були такі:

- узгоджений високий статус (індивіди, що мали вищу позицію принаймні за двома стратифікаційними ознаками та жодною нижчою позицією);
- узгоджений середній статус (індивіди із середньою позицією щонайменше за двома стратифікаційними ознаками);
- узгоджений низький статус (ті, хто посідає найнижчу позицію не менше ніж за двома стратифікаційними ознаками, та жодну найвищу позицію);
- неузгоджений статус (категорія, до якої віднесено тих, хто посідає інші комбінації позицій за стратифікаційними ознаками).

Друга типологія уможлиблювала опис *інтегральної позиції у просторі нерівностей*, ґрунтуючись на узагальненій об'єктивній позиції у соціальному просторі, розглянутій вище, а також суб'єктивній соціальній позиції та легітимності стратифікаційних порядків (рис. 2).

Рис. 2. Вимірювання інтегральної позиції у соціальному просторі

Ця типологія також включала чотири категорії — вища, середня, низька та неузгоджена позиції. Віднесення індивідів до перших трьох із них відбувалося на тих самих засадах, що й у попередній класифікації. Четверта категорія включала не лише тих, у кого розміщення за всіма стратифікаційними ознаками не збігалось, а й тих, хто мав неузгоджені позиції в межах об'єктивного виміру нерівності.

Третя типологія фіксувала *узагальнену позицію індивіда в системі економічної нерівності*. Класифікація індивідів у цьому разі повторювала порядок дій, викладений вище для типології об'єктивних позицій. Структурні елементи також були аналогічними.

Як результат найзагальніша схема стратифікаційної системи утворювала-ся зі статусних характеристик трьох груп, на основі яких було побудовано типології: об'єктивних показників позицій у соціальному просторі (економічна, освітня та кваліфікаційна стратифікація), інтегральної позиції в соціальному просторі (об'єктивної, суб'єктивної та оцінної) та позиції в системі економічної нерівності (об'єктивної, суб'єктивної та оцінної).

Поколінні відмінності у позиціях на шкалах стратифікаційних ознак

Найбільш вживаними у стратифікаційному аналізі індикаторами лишаються ті, що відображають володіння індивідами ключовими соціальними ресурсами. Як видно з таблиці 1, за роки незалежності відбулася низка змін у характері їх розподілу у представників різних поколінь.

Найпомітніші відмінності було виявлено в освітньому рівні індивідів. Частина осіб із вищою освітою становила 9,8% серед працьовитих проти 44,4% серед батьків II та 14,6% серед батьків I порівняно з 55,4% серед дітей¹. Натомість сут-

1 Тут і далі у тексті всі описані відмінності є значимими на рівні $p \leq 0,05$.

тево скоротилася кількість тих, хто мав лише неповну та повну середню освіту: якщо серед прабатьків цей показник становив 76,6%, то серед батьків II — всього 12,5%, тоді як серед батьків I їх було 50,6%, а серед та дітей — 14,7%.

Таблиця 1

**Поколінні відмінності в розміщенні на осях
ключових стратифікаційних ознак, %**

Показники	Пра- батьки	Батьки I	Батьки II	Діти
<i>Освіта</i>				
Початкова, неповна середня, середня загальна	76,6	50,6	12,5	14,7
Середня спеціальна (технікум, коледж, училище)	13,6	34,8	43,1	29,9
Вища освіта (неповна, бакалавр, спеціаліст, магістр, аспірант)	9,8	14,6	44,4	55,4
<i>Кваліфікація</i>				
Керівники	1,6	3,0	2,6	3,9
Службовці	24,1	32,2	27,9	31,1
Власники	1,2	7,3	8,6	5,7
Робітники	43,9	29,6	32,6	32,4
Поза робочою силою	21,3	12,0	15,9	10,9
Безробітні	7,9	15,9	12,4	16,0
<i>Доходи</i>				
Низькі	27,2	33,3	31,8	20,9
Середні	38,5	26,1	34,1	36,6
Високі	34,3	40,6	34,1	42,5

Збільшення кількості місць для навчання у ВНЗ після розпаду СРСР зумовило збільшення частки осіб із вищою освітою у когорті батьків (різниця між батьками I та батьками II сягала близько 30%), і на момент досягнення ними у 2018–2020 роках віку прабатьків відсоток тих, хто мав вищу освіту, серед перших виявився помітно більшим.

У структурі зайнятості зміни заторкнули передусім категорії власників та робітників. Частка осіб, належних до перших, виявилася найнижчою серед прабатьків, дорівнюючи лишень 1,2%, тоді як серед батьків і дітей вона значимо не відрізнялася, коливаючись у межах від 5,7% до 8,6%. Натомість кількість робітників серед прабатьків була приблизно на 10% більша, ніж серед батьків та дітей, сягнувши 43,9%. Наповненість категорій керівників та службовців поколінних розбіжностей не виявила.

Зміна ієрархії розподілу доходів, так само, як і структури занять, не зачепила її найвищих рівнів — відсоток осіб, належних до верхнього терциля, не мав значущих поколінних відмінностей. Проте було помічено зменшення частки мало-забезпечених з 33,3% у батьків I до 20,9% у дітей, а також зростання частки тих,

хто мав середні доходи, з 26,1% у батьків I до 36,6% у дітей. Між батьками II та прабабками істотних змін у розміщенні за доходами не спостерігалось.

Дещо модифікувався за роки незалежності характер відмінностей у матеріальному забезпеченні між різними віковими категоріями. У 1995–1997 роках було зафіксовано більшу кількість осіб із середніми доходами серед прабабків порівняно із батьками I (38,5% проти 26,1%), а у 2018–2020 батьки II були ширше за дітей представлені серед тих, хто мав низькі доходи (31,8% проти 20,9% відповідно). Тобто дещо вища забезпеченість 50-річних порівняно із 30-річними, відзначена у 1995–1997 роках, не спостерігалась у 2018–2020, тоді як у 50-річних, навпаки, доходи виявилися дещо нижчими, аніж у 30-річних.

Назагал ровесники незалежності займають найвищі позиції в освітній ієрархії, й робітників серед них виявилось найменше. У їхніх батьків за 30 років підвищився освітній рівень, проте розподіли інших показників відчутно не змінилися. Водночас їхній освітній рівень є вищим, аніж у прабабків, і серед них дещо численніша категорія власників.

Поряд з об'єктивними показниками позиції в соціальному просторі науковці часто оперують її самооцінками. Поколінні особливості розподілів цих показників відображено в таблиці 2.

Таблиця 2

Поколінні відмінності в самооцінках позицій у просторі нерівностей, %

Покоління	Прабабки	Батьки I	Батьки II	Діти
<i>Позиція на соціальній драбині</i>				
Низька (сходинок 1–2)	52,3	27,7	17,5	13,3
Середня (сходинок 3–4)	45,4	68,8	68,1	61,3
Висока (сходинок 5–7)	2,3	3,5	14,4	25,4
<i>Оцінка матеріального добробуту</i>				
Низький	76,2	67,9	41,3	29,4
Середній	21,9	27,3	38,0	40,9
Високий	1,9	4,8	20,7	29,7

Із плином часу самооцінки позицій у соціальному просторі набули більш різких відмінностей, аніж показники об'єктивного соціального статусу.

У зіставленні розміщення на сходинок соціальної драбини 30-річних індивідів у 1995–1997 та у 2018–2020 роках було помічено їхній перерозподіл на крайніх позиціях. Серед батьків I частка осіб на найнижчих щаблях становила 27,7%, а серед дітей — лишень 13,3%, натомість на вищих сходинок розмістилися лише 3,5% батьків I, тоді як серед дітей таких було вже 25,4%.

У 50-річних за вказаний період зміни заторкнули всі ієрархічні рівні показника. Серед прабабків екстремально високою виявилася частка належних до найнижчого щабля (52,3%), на серединній та найвищій позиціях було зосереджено 45,5% та 2,3% осіб. У батьків II відсоток тих, хто відніс себе до найнижчих щаблів, становив 17,5%, а на серединних та найвищих опинилися 68,1% та 14,4% індивідів.

Щодо вікових відмінностей у розміщенні індивідів на сходинках соціальної драбини, то загальний тренд становили вищі самооцінки 30-річних: у 2018–2020 роках кількість дітей на її вершині була значимо вищою, ніж кількість батьків, а у 1995–1997 роках прабадьки здебільшого розміщувалися внизу (52,3%), тоді як батьки I — посередині (68,8%). Водночас у когорті батьків із плином часу покращилася самооцінка позиції у соціальному просторі: відсоток осіб на горі соціальної драбини у батьків II порівняно з батьками I зріс у чотири рази.

Оцінка матеріального добробуту за роки незалежності також достатньо помітно поліпшилася, однак частка тих, хто презентує її найнижчий рівень, була суттєво вищою, ніж у разі соціальної драбини. Відмінності в розподілах цього показника у різних вікових груп спостерігались лише у 2018–2020 роках, коли батьки II частіше за дітей відносили себе до малозабезпечених (41,3% порівняно з 29,4% відповідно). Проте самооцінки когорті батьків за період від 1995–1997 до 2018–2020 років покращилися — батьки I порівняно з батьками II частіше відносили себе до середнього (27,3% проти 38%) та високого (4,8% проти 20,7%) рівнів забезпеченості, водночас виявилася меншою частка тих, хто вважав свій рівень низьким (67,9% порівняно з 41,3%).

Таким чином, загалом самооцінки населенням позицій у соціальному просторі суттєво підвищилися за роки незалежності. При цьому у 2018–2020 роках характер розподілів відповідей на запитання щодо розміщення на соціальній драбині та власного матеріального добробуту набув відмінностей. Якщо для соціальної драбини більш як половина відповідей належали до середньої позиції, то оцінки забезпеченості розосереджувалися між усіма трьома ієрархічними рівнями.

Разом із показниками об'єктивного та суб'єктивного статусу в системі нерівностей одним із важливих елементів її опису є оцінка легітимності характеру розподілу соціальних благ і можливостей. У таблиці 3 наведено дані щодо того, як представники різних поколінь сприймають власну позицію в суспільстві та актуальну економічну ситуацію.

Таблиця 3

Покоління відмінності в оцінці легітимності стратифікаційних порядків, %

Покоління	Пра- батьки	Батьки I	Батьки II	Діти
<i>Задоволеність становищем у суспільстві</i>				
Радше не задоволені	66,8	63,7	41,5	31,4
Як задоволені, так і ні	24,9	25,5	26,6	32,2
Радше задоволені	8,3	10,8	31,9	36,4
<i>Оцінка економічної ситуації</i>				
Низька оцінка [0; 3]	90,5	88,9	66,5	54,8
Середня оцінка [4; 5]	9,1	8,9	24,6	30,5
Висока оцінка [6; 10]	0,4	2,2	8,9	14,7

Задоволеність власним становищем у суспільстві, як і самооцінки позиції у соціальному просторі, за майже 30 років підвищились. Серед прабадьків вона

не влаштувала 66,8%, тоді як серед батьків II — 41,5%, а влаштувала — 8,3% проти 31,9%. Так само і від батьків I до дітей відсоток незадоволених знизився із 63,7% до 31,4%, а задоволених — зріс із 10,8% до 36,4%. Аналогічні зміни відбулися за роки незалежності у когорті батьків. Водночас розподіли значень змінної у 30- та 50-річних значимо не відрізнялися ані у 1995–1997 роках, ані у 2018–2020.

Економічна ситуація як у 1995–1997, так і у 2018–2020 роках не викликала у населення оптимізму — кількість тих, хто дав їй оцінки з найнижчого діапазону, коливалася від 54,8% (діти) до 90,5% (прабатьки). Однак стан економіки у 2018–2020 роках респонденти вважали кращим, аніж у 1995–1997: відчутно меншою була частка низьких оцінок і натомість більшою — середніх та високих. Розподіли значень показника у прабатьків та батьків I виявилися подібними, а от у батьків II та дітей з'явилися розбіжності щодо частки тих, кому цей стан видавався поганим (66,5% проти 54,8% відповідно).

Отже, легітимність системи розподілу благ та можливостей за роки незалежності підвищилась. У 2018–2020 роках суттєво зросла частка тих, кого влаштовує становище в соціумі, оцінки стану економіки також покращилися, хоча не так різко. При цьому розподіли значень обох показників у 1995–1997 роках не мали значимих відмінностей, тоді як у 2018–2020 батьки частіше за дітей давали низьку оцінку економічній ситуації.

Кристалізація статусів у різних поколіннях

Нерівний розподіл певного ресурсу часто поглиблює розміщення за іншими життєвими можливостями. Проте міра узгодженості позицій у стратифікаційних ієрархіях може варіювати як у часі, так і серед представників окремих соціодемографічних категорій.

При зіставленні кореляційних матриць для 7 стратифікаційних ознак, перекодованих у трибальні шкали (кореляцію визначено за допомогою коефіцієнта Кендала τ) і розрахованих окремо для кожної з виокремлених підвибірок, виявлено значущий прямий зв'язок у парах індикаторів як суб'єктивного статусу індивідів, так і визнання легітимності стратифікаційних порядків. У прабатьків, батьків I та батьків II були скорельовані всі показники місця у головних стратифікаційних ієрархіях, а у дітей — лише освіта та кваліфікація. Для цієї пари ознак кореляція виявилася найсильнішою в усіх вікових групах (значення коефіцієнта τ варіювали у межах [0,410; 0,502]).

Загалом була наявна кореляція між окремими вимірами об'єктивних і суб'єктивних статусів, а також оцінками легітимності системи розподілу, але переліки пар ознак, для яких вона була значимою, різнилися між підвибірками — спільним трендом виявся зв'язок між доходами й оцінкою матеріального добробуту. Для батьків I та дітей спостерігалася дещо менша кількість пар скорельованих змінних, аніж для прабатьків та батьків II.

Відсутність у кореляційних матрицях змінних, які не були б пов'язаними із жодною іншою, підтвердила доцільність вимірювання статусної кристалізації у представників різних вікових категорій. У таблиці 4 подано результати класи-

фікації індивідів за узгодженістю об'єктивних показників статусу — освітнього рівня, кваліфікації та доходів.

Таблиця 4

Поколінні відмінності в узгодженості об'єктивних показників позицій у стратифікаційних ієрархіях, %

Покоління	Пра- батьки	Батьки I	Батьки II	Діти
Узгоджений низький статус	41,2	25,7	13,8	5,0
Узгоджений середній статус	17,5	38,1	38,9	32,6
Узгоджений високий статус	10,2	10,0	22,2	27,3
Неузгоджений статус	31,1	26,2	25,1	35,1

Згідно з одержаними даними, частки осіб із неузгодженими статусами становили у різних підвибірках від 25,1% до 35,1%, проте значимих розбіжностей між ними зафіксовано не було. Тобто тенденції до посилення їхньої кристалізації в українському суспільстві не спостерігалось. Однак у 2018–2020 роках дещо змінилося поширення певних типів комбінацій узгоджених параметрів: серед них зменшилася частка низьких (від 25,7% у батьків I до 5% у дітей та від 41,2% у прабаб'яків до 13,8% у батьків II) і зросла — високих (від 10% у батьків I до 27,3% у дітей та з 10,2% у прабаб'яків до 22,2% у батьків II). Так само і в когорті батьків упродовж 30 років кількість осіб з узгодженими низькими статусами скоротилась із 25,7% до 13,8%. Як у 1995–1997, так і у 2018–2020 роках серед 50-річних, порівняно з 30-річними, лишалися більшими відсотки осіб з узгодженими низькими статусами.

Назагал рівень неузгодженості об'єктивних показників статусів був помірним та відтворюваним у часі, проте характер їхньої кристалізації модифікувався у бік перерозподілу з низьких рівнів до середнього та високого. Крім того, і у 2018–2020, і у 1995–1997 роках зберігалось переважання частки низьких узгоджених статусів у 50-річних порівняно з 30-річними.

Узгодженість об'єктивного, суб'єктивного та оцінного вимірів позицій у просторі нерівностей виявилась нижчою, ніж для попередньої групи показників, що презентували лише перший із них (табл. 5).

Таблиця 5

Поколінні відмінності в узгодженості головних вимірів нерівності, %

Покоління	Пра- батьки	Батьки I	Батьки II	Діти
Узгоджений низький статус	36,6	25,9	11,0	3,1
Узгоджений середній статус	20,8	33,5	27,7	25,8
Узгоджений високий статус	2,2	3,3	18,7	18,7
Неузгоджений статус	40,4	37,3	42,6	52,4

Найбільша частка неузгоджених статусів була зафіксована у дітей (52,4%), проте значущі відмінності у її розмірі існували лише між дітьми та батьками I.

Характер кристалізації статусів залежав від часового проміжку: у 1995–1997 роках серед 30-річних виявилось більше осіб з узгодженим середнім статусом, ніж серед 50-річних (33,5% батьків I проти 20,8% прабабків), тоді як у 2018–2020 роках серед них відзначалася менша частка тих, хто мав узгоджений низький статус (3,1% дітей проти 11% батьків II).

Відповідно узгодженість головних вимірів позицій індивідів у просторі нерівностей була дещо нижчою, ніж у разі індикаторів об'єктивних статусів, але за характером узгодженості їх обидві групи показників значною мірою подібні.

Міра кристалізації індикаторів, які відображають позицію індивідів у системі економічної нерівності, значимо не різниться у підвибірках, а отже, не виявляє поколінних відмінностей. Частка неузгоджених позицій дещо перевищує третину (табл. 6).

Таблиця 6

**Поколінні відмінності в узгодженості показників позиції
в системі економічної нерівності, %**

Покоління	Прабабки	Батьки I	Батьки II	Діти
Узгоджений низький статус	49,4	44,0	30,4	12,4
Узгоджений середній статус	10,6	13,6	25,5	32,2
Узгоджений високий статус	0,0	1,6	10,3	21,2
Неузгоджений статус	40,0	40,8	33,8	34,2

Позиції когорти дітей у просторі економічної нерівності є суттєво кращими, аніж у будь-яких інших вікових когорт: для них спостерігався найбільший відсоток тих, хто мав узгоджений високий статус (21,2%). Крім того, у 2018–2020 роках, на відміну від 1995–1997, з'явилися розбіжності у розміщенні індивідів в економічній ієрархії: кількість батьків II на нижчих позиціях була більшою (30,4% проти 12,4%), а на вищих — меншою (10,3% проти 21,2%), аніж у разі дітей. Про позитивні соціальні зміни свідчить зростання з часом часток осіб з узгодженими середнім (з 13,6% до 25,5%) та високим (з 1,6% до 10,3%) статусами у когорті батьків.

Таким чином, міра кристалізації показників позиції в економічному просторі, так само як і індикаторів інтегральної позиції у просторі нерівностей, була дещо вищою, аніж для змінних, які відбивали об'єктивні статуси індивідів. При цьому, попри відтворення тенденції до покращення розміщення індивідів у різних видах стратифікаційних ієрархій, саме для показників економічного статусу позитивні зміни виявились найменш виразними.

Висновки

Осмилення наслідків соціальних трансформацій, а надто таких масштабних, як зміна суспільного ладу, наразі перебуває на порядку денному української соціології. Один із напрямів такої рефлексії становить висвітлення модифікацій профілів стратифікації.

Алгоритм комплексного вимірювання соціоструктурних змін за доби незалежності мав відповідати низці вимог, серед яких: коректний вибір емпіричного підґрунтя розвідки та цільових категорій дослідження; фіксація відповідним інструментарієм багатовимірного характеру нерівності; врахування особливостей взаємозв'язків між окремими формами нерівності у часовій динаміці.

Отже, порівняльна розвідка ґрунтувалася на даних, що презентували періоди початку розбудови державності та її актуального стану, в межах яких зіставлялася інформація щодо трьох поколінь — прабатьків, батьків (характеристики вимірювались у двох точках) та дітей — для чого було вжито комбінацію крос-секційного, когортного та трендового дослідницьких дизайнів. Стратифікаційні профілі індивідів визначалися за допомоги трьох показників: об'єктивної позиції у соціальному просторі; узагальненої позиції в системі економічної нерівності та інтегральної позиції у просторі нерівностей. Зазначені показники являли собою типології із чотирма категоріями — три узгоджені статуси (високий, середній, низький) та неузгоджений статус.

За роки незалежності відбулися певні поколінні зміни у стратифікаційних ієрархіях. Найяскравішими вони виявились для уявлень індивідів про власну позицію у просторі нерівностей та оцінок легітимності їхнього становища.

Характер кристалізації статусів у 1995–1997 та у 2018–2020 роках також різниться. Загальним трендом було збільшення частки тих, хто мав узгоджений високий та середній статуси й натомість зменшення частки тих, у кого статус був низьким, що простежувалося для показників об'єктивної, інтегральної та економічної позиції.

Міра кристалізації статусних характеристик виявилася стабільною в часі — відсоток осіб, які мають неузгоджений статус, загалом не виявив поколінних розбіжностей, що свідчить про збереження мінливості принципів розподілу дефіцитних ресурсів.

Джерела

Кон, М.Л., Сломчинський, К., Шоенбах, К. (2007). Вимірювання соціальної стратифікації, особистості та професійної самостійності у соціалістичній Польщі. В: В. Є. Хмелько (ред.), *Соціальні структури і особистість: дослідження Мелвіна Л. Кона і його співпрацівників* (пер. з англ.) (с. 491–513). Київ: Києво-Могилянська академія.

Левада, Ю. (2001). Покоління ХХ века: возможности исследования. *Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены*, 5 (55), 7–14.

Магун, В.С., Руднев, М.Г. (2012). Базовые ценности двух поколений россиян и динамика их социальной детерминации. В: Е.Г. Ясин (ред.), *XII Международная научная конференция по проблемам развития экономики и общества* (кн. 3, сс. 87–97). Москва: Высшая школа экономики.

Магун, В., Энговатов, М. (2004). Структура и межпоколенная динамика жизненных притязаний молодежи в России и Украине: 1985–2001. *Социология: теория, методы, маркетинг*, 3, 47–65.

Малиш, Л. (2019). Принципи та правила вимірювання структурних нерівностей у соціології. Київ: Києво-Могилянська академія.

Малиш, Л., Виноградов, О. (2010). Освіта як передумова виходу молоді на ринок праці. В: С. Оксамитна, О. Виноградов, Л. Малиш, Т. Марценюк, *Молодь України: від освіти до праці* (с. 81–103). Київ: Києво-Могилянська академія.

- Патракова, А. (2006). Статусные неконсистентности. В: С. Makeev (ред.), *Новые социальные неравенства* (с. 270–289). Киев: Институт социологии НАН Украины.
- Радаев, В. (2020). Миллениалы: Как меняется российское общество. Москва: Высшая школа экономики.
- Семенова, В.В. (2001). Дифференциация и консолидация поколений. В: В.Я. Ядов (ред.), *Россия: трансформирующееся общество* (с. 256–271). Москва: КАНОН-пресс-Ц.
- Семенова, В.В. (2003). Современные концептуальные и эмпирические подходы к понятию «поколение». В: Л.М. Дробизева (ред.), *Россия реформирующаяся: Ежегодник* (с. 213–237). Москва: Институт социологии РАН.
- Семенова, В.В., Черныш, М.Ф., Ваньке, А.В. (ред.) (2017). Социальная мобильность в России: поколенческий аспект. Москва: Институт социологии РАН.
- Симончук, О. (2018). Соціальні класи в сучасних суспільствах: евристичний потенціал класового аналізу. Київ: Інститут соціології НАН України.
- Титма, М.Х. (ред.) (1997). Социальное расслоение возрастной когорты: Выпускники 80-х в постсоветском пространстве. Москва: Институт социологии РАН.
- Филиппов, Ф.Р. (1989). От поколения к поколению: социальная подвижность. Москва: Мысль.
- Lenski, G. (1954). Status Crystallization: A Non-Vertical Dimension of Social Status. *American Sociological Review*, 19 (4), 405–413.

Отримано 17.06.2021

References

- Filippov, F.R. (1989). *From Generation to Generation: Social Mobility*. [In Russian]. Moscow: Mysl'. [= Филиппов 1997]
- Kohn, M.L., Slomczynski, K.M., Schoenbach, C. (2007). The Measurement of Social Stratification, Personality and Professional Autonomy in Socialist Poland. In: V.Ye. Khmelko (Ed.), *Social Structures and Personality: A Study by Melvin L. Kohn and His Colleagues* (pp. 491–513). [In Ukrainian]. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy. [= Кон, Сломчинський, Шюенбах 2019]
- Lenski, G. (1954). Status Crystallization: A Non-Vertical Dimension of Social Status. *American Sociological Review*, 19 (4), 405–413.
- Levada, Yu. (2001). Generations of the 20th Century: Research Opportunities. [In Russian]. *Monitoring of Public Opinion: Economic and Social Change*, 5 (55), 7–14. [= Левада 2001]
- Magun, V., Engovatov, M. (2004). The Structure and Intergenerational Dynamics of the Life Aspirations of Young People in Russia and Ukraine: 1985–2001. [In Russian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 3, 47–65. [= Магун, Энговатов 2004]
- Magun, V.S., Rudnev, M.G. (2012). Basic Values of Two Generations of Russians and the Dynamics of Their Social Determination. In: E.G. Yasin (Ed.), *XII International Scientific Conference on the Development of Economy and Society* (book 3, pp. 87–97). [In Russian]. Moscow: Vysshcha shkola ekonomiky. [= Магун, Руднев 2012]
- Malysh, L. (2019). Principles and Rules of Measurement of Structural Inequalities in Sociology. [In Ukrainian]. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy. [= Малиш 2019]
- Malysh, L., Vynogradov, O. (2010). Education as a Basis of the Entry of Young People in the Labour market. In: S. Oksamytna, O. Vynogradov, L. Malysh, T. Martsenyuk, *Ukrainian Youth: from Education to Work* (pp. 81–103). [In Ukrainian]. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy. [= Малиш, Виноградов 2010]
- Patrakova, A. (2006). Status Inconsistencies. In: S. Makeev (Ed.), *New Social Inequalities* (pp. 270–289). [In Russian]. Kyiv: Institute of Sociology, NAS of Ukraine. [= Патракова 2006]
- Radaev, V. (2020). *Millennials: How Russian Society is Changing*. [In Russian]. Moscow: Vysshcha shkola ekonomiky. [= Радаев 2020]

Semionova, V.V. (2001). Differentiation and Consolidation of Generations. In: V.A. Yadov (Ed.), *Russia is a Society under Transformation* (pp. 256–271). [In Russian]. Moscow: KANON-press-C. [= Семенова 2001]

Semionova, V.V. (2003). Modern Conceptual and Empirical Approaches to the Concept of “Generation”. In: L.M. Drobizheva (Ed.), *Russia undergoing reforms: Yearbook* (pp. 213–237). [In Russian]. Moscow: Institute of Sociology, RAS. [= Семенова 2003]

Semionova, V.V., Chernysh, M.F., Vanke, A.V. (Eds.) (2017). *Social Mobility in Russia: Generational Aspect*. [In Russian]. Moscow: Institute of Sociology, RAS. [= Семенова, Черныш, Ваньке 2017]

Simonchuk, O. (2018). *Social Classes in Modern Societies: Heuristic Potential of Class Analysis*. [In Ukrainian]. Kyiv: Institute of Sociology, NAS of Ukraine. [= Симончук 2018]

Titma, M.H. (Ed.) (1997). *Social Stratification of Age Cohort: Graduates of the 80-s in the Post-Soviet Space*. [In Russian]. Moscow: Institute of Sociology, RAS. [= Титма 1997]

Received 17.06.2021

ЛИНА МАЛИШ

Три покоління українців у стратифікаційних ієрархіях: порівняльна перспектива

У статті аналізуються відмінності у позиціях у стратифікаційних ієрархіях представників різних поколінь. На підставі масивів даних соціологічного моніторингу «Українське суспільство» Інституту соціології НАНУ 1995–1997 та 2018–2020 років було виокремлено чотири підвибірки, які презентують три вікові когорти (прабатьків, батьків (виміряних у двох точках) та дітей). Зіставлення їхніх характеристик уможливило поєднання трьох типів дослідницьких дизайнів (крос-секційного, когортного та трендового).

Вимірювання позицій у просторі нерівностей здійснювалось із застосуванням трьох груп показників (об'єктивних параметрів, суб'єктивного сприйняття та визнання легітимності стратифікаційних порядків). На цій підставі було сконструйовано три типології (об'єктивна, інтегральна та економічна позиція), структурні елементи яких становили узгоджений високий, середній та низький статуси, а також неузгоджений статус.

Було виявлено низку позитивних поколінних змін у розподілах індивідів за основними стратифікаційними ієрархіями. З-поміж трьох груп показників, найпомітнішими вони виявились для сприйняття власної позиції у соціальному просторі та визнання легітимності системи нерівності.

Міра кристалізації статусних характеристик не мала поколінних відмінностей, хоча характер їх узгодження різнився. У сучасному українському суспільстві було відзначено більші частки осіб на вищих щаблях ієрархій і менші — на нижчих.

Ключові слова: порівняльне дослідження; соціальна стратифікація; покоління; кристалізація статусів; стратифікаційна ієрархія

ЛИНА МАЛЫШ

Три поколения украинцев в стратификационных иерархиях: сравнительная перспектива

В статье анализируются различия в позициях в стратификационных иерархиях представителей разных поколений. На основе массивов данных социологического мониторинга «Украинское общество» Института социологии НАНУ за 1995–1997 и 2018–2020 годы были выделены четыре подвыборки, которые представляли три возрастные когорты (прародителей, родителей (измеренных в двух точках) и детей). Сопоставление их характеристик стало

возможным благодаря комбинации трех типов исследовательских дизайнов (кросс-секционного, когортного и трендового).

Измерение позиций в пространстве неравенств осуществлялось с помощью трех групп показателей (объективных параметров, субъективного восприятия и признания легитимности стратификационных порядков). На их основе были сконструированы три типологии (объективная, интегральная и экономическая позиция), структурными элементами которых были согласованный высокий, средний и низкий статусы, а также несогласованный статус.

Был выявлен ряд положительных поколенческих изменений в распределениях индивидов по основным стратификационным иерархиям. Из трех групп показателей, наиболее заметными они оказались для восприятия собственной позиции в социальном пространстве и признания легитимности системы неравенства).

Мера кристаллизации статусных характеристик не имела поколенческих различий, хотя характер их согласования несколько различался. В современном украинском обществе были отмечены большие доли лиц на высших ступенях иерархий и меньшие — на низших.

Ключевые слова: сравнительное исследование; социальная стратификация; поколение; кристаллизация статусов; стратификационная иерархия

LINA MALYSH

Three generations of Ukrainians in stratification hierarchies: a comparative perspective

The article analyzes the differences in positions in the stratification hierarchies of different generations. Based on the data of the sociological survey «Ukrainian Society», conducted by the Institute of Sociology of the NAS of Ukraine in 1995–1997 and 2018–2020, four subsamples which represented three age cohorts (grandparents, parents (measured at two points) and children) were formed. Comparison of their characteristics made by combining three types of research designs (cross-sectional, cohort, and trend).

The measurement of positions in the space of inequalities carried out with three groups of indicators (objective parameters, subjective perception and recognition of the legitimacy of stratification orders). On their basis, three typologies were constructed (objective, integral and economic position), consisting of an agreed high, medium and low status, as well as an inconsistent status.

The study indicated many positive generational changes in the distributions of individuals along the main stratification hierarchies. The most dramatic changes fixed in the people's perception of their social position and recognition of the legitimacy of the inequality system.

There weren't generational differences in status crystallization, although the links between status characteristics differed somewhat. In modern Ukrainian society, a large proportion of people belonged to the higher levels of hierarchies and smaller ones at the lower.

Keywords: comparative study; social stratification; generation; status crystallization; stratification hierarchy